

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

ב"ה

תיק 1122051/6

בבית הדין הרבני האזורי באר שבע

לפני כבוד הדיינים:

הרב אליהו אריאל אדרי – י"ר, הרב אבידן משה שפנייר, הרב אברהם צבי גאופטמן

המבקש: פלוני (ע"י ב"כ טו"ר ניסים אדרי)

הנדון: היתר נישואין – אישה שניה לאור חולי אלצהיימר חמור של אשתו

פסק דין

לפנינו בקשה להיתר נישואין-אשה שניה.

א. רקע עובדתי

בני הזוג נישאו אור ליום כ' באדר ב' תשס"ח (26.3.2008) ולהם שני בנים, גילאי עשר ושש. האשה בת שלושים ושמונה, סובלת ממחלה נדירה ומאושפזת במרכז הרפואי [...].

ביום י"ט בשבט תשע"ח (4.2.2018) התקבל מכתבו של פרופסור מיכאל דוידזון, פסיכיאטר מומחה מהמרכז הרפואי, ובו דיווח על מצבה הרפואי כדלקמן:

"מדובר באישה בת 38, נשואה + 2 אשר אובחנה לפני כשנתיים כסובלת ממחלה ניוונית של המוח. קרוב לוודאי שטיון מסוג אלצהיימר.

מדובר במקרה נדיר ביותר בשל גילה הצעיר. קרוב לוודאי על רקע גנטי.

במקרה שלה, כמו במקרים דומים של אנשים צעירים, מהלך המחלה הוא מהיר וחמור וקיימת התדרדרות קוגניטיבית מהירה.

לפני כ-3 חודשים התקבלה לאשפוז במוסדנו, בשל אי יכולת המשפחה להתמודד עם מחלתה.

גב' [א'] אינה מסוגלת לבצע תפקודים בסיסיים יומיים כרחצה, הלבשה, הכנת אוכל והגשתו. שיפוטה פגום ביותר, לא מסוגלת להבחין בין טוב ורע ובקושי מזהה את בני משפחתה.

בשל מהות מחלתה אין סבירות לשיפור כלשהו אלא ההיפך הוא הנכון. עדיין תהיה החמרה אם יש בכלל מקום להחמרה.

לאור כל האמור מעלה היא איננה מסוגלת לעקוב אחר תהליך משפטי, אינה כשירה לעמוד לדין ואינה מבינה את משמעות קבלת הגט."

התקבלו מכתבים נוספים מרופא המשפחה ומרופא פסיכיאטר נוסף, שטיפל בה בקהילה בתקופה שלפני למעלה משנה.

מהאמור במכתבים עולה כי אכן חלה התדרדרות מהירה במצבה של האשה. כמו כן עולה כי אמה ושני אחיה נפטרו בגיל צעיר מאותה תסמונת נדירה.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

בהמשך לדיווח זה התקיים דיון אליו זומנה אחות האשה. בדיון התברר, לכאבנו, כי מאז כתיבת המכתב חלה החמרה נוספת במצבה, ואף את ילדיה היא מזהה אך לרגע קל בלבד ושוב אינה מזהה אותם.

האחות, אשת קבע, מונתה על ידינו בהסכמתה לאפוטרופסית להליך, תוך כדי שהיא מבהירה שהוגשה בקשה לבית המשפט לענייני משפחה למנותה לאפוטרופסית על אחותה.

האחות אישרה את כל האמור במכתבו של הפסיכיאטר, והביעה הסכמתה לכך שיותר לבעל לשאת אשה שניה.

עד כאן תמצית העובדות.

הלב הומה וכל עין תיזל דמעה על ייסוריה של אשה זו הנדכאת בייסורים שבדרך הטבע אין מזור למחלתה. מוטל עלינו להיות לה לסעד ומגן וכן לאפשר לבעלה לגדל את שני הבנים.

בית הדין ביאר לבעל שהיתר הנישואין לא יפטרם מחובותיו כלפי אשתו. הבעל הסכים למלא כל חובה כלפי אשתו, גם לאחר שיותר לו לישא אשה אחרת.

לפנינו יתבארו הסוגיות ההלכתיות הנוגעות לענייננו.

ב. חרם דרבנו גרשום

כתב מר"ן בשו"ע (אבן העזר סימן א סעיף י), וז"ל:

"רבינו גרשום החרים על הנושא על אשתו, אבל ביבמה לא החרים, וכן בארוסה. ולא פשטה תקנתו בכל הארצות ולא החרים אלא עד סוף האלף החמישי."

בהלכות גירושין (סימן קיט סעיף ו) כתב מר"ן שיכול לגרש אשתו בלא דעתה.

עין רואה כי דעת מר"ן היא שלא התקבל חרם דרבנו גרשום לא לעניין לישא אשה על אשתו ולא לעניין לכופה להתגרש, ואף במקומות שנהגו כרבנו גרשום אין חרם זה נוהג אלא עד סוף האלף החמישי.

מלבד שכך דעת מר"ן, המציאות היא שתקנה זו לא נהגה מעולם בקהילות הספרדים. כן מבואר מתשובת הרשב"א (ח"ג סימן תמו) הביאה מר"ן בב"י (אה"ע סימן א), וז"ל:

"ומכל מקום בין תיקן בין לא תיקן אותה תקנה לא פשטה בכל גבולותינו ולא בגבולות פרובינציית הסמוכים לצרפת לא שמענו שפשטה ומעשים במקומינו בתלמידי חכמים ואנשי מעשה שנשאו אשה על נשיהם ואחרים רבים ולא חשש שום אדם בדבר זה מעולם."

האריך הרחיב בזה מרן הראש"ל הגר"ע יוסף זצ"ל בשו"ת יביע אומר (ח"ה אה"ע סימן א ס"ק א, ח"ז אה"ע סימן ב וסימן ז, ח"ח אה"ע סימן ב, ח"ט אה"ע סימן א וסימן כד), וזאת העלה שתקנה זו לא פשטה בקהילות הספרדים.

כדרכו, לא הניח זוית ופינה שלא שזפתם עינו, ולחיבת הקודש אבוא העיר בשיטת הר"ן בעניין זה.

בשו"ת יביע אומר (ח"ה אה"ע סימן א) הביא דברי הגט פשוט (סימן קיט ס"ק כב) שכתב בשם הר"ן שתקנת ר"ג פשטה בכל ישראל, ושם הביא הראש"ל זצ"ל מקורות רבים שמהם עולה שלא קיי"ל כר"ן. לדינא לא חילק הראש"ל זצ"ל בין חרם דרבנו גרשום שלא לשאת אשה על

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

אשתו לבין חרם דרבנו גרשום שלא לגרשה בעל כרחה, ע"ע בשו"ת יביע אומר (ח"ט סימן כד ס"ק ה) שגם שם השווה בין הדברים.

אף שלהלכה הדברים ברורים, נראה שבנידון דידן לית מאן דפליג ויודה גם הר"ן שאין חרם דרבנו גרשום נוהג לעניין לשאת אשה על אשתו.

כתב הר"ן בתשובותיו (סימן לח):

"וכי תימא יתן לה גט שהרי האשה מתגרשת בעל כרחה ונמצא שיהא מותר ללכת בכל אותן מקומות שירצה וחיילא שבועה, אף בזה אינו רשאי מפני הקנס שיש בדבר מצד המלכות כאשר אמרתם, ולא עוד אלא שאנו מוחזקים שיש חרם הקהלות בדבר או תקנת רבינו גרשום ז"ל, ודבר זה פשט איסורו בכל ישראל, שלא שמענו ולא ראינו אשה מתגרשת בעל כרחה."

מדבריו אלו נראה שסובר שתקנת רבנו גרשום פשטה בכל ישראל ובכלל זאת בין קהילות הספרדים, ואף לאחר האלף החמישי שכן הר"ן חי בתחילת האלף הששי, וכ"כ הרב השואל בשו"ת בית יוסף (דיני כתובות סימן יד).

אמנם בתשובה אחרת (סימן מח) כתב הר"ן, וז"ל:

"ראובן נשא אשה בצרפת שהוא מקום שנהגו שלא לישא שתי נשים מפני חרם רבנו גרשום ז"ל, והנה עתה הוא דר בארץ קשטיליה מקום שנהגו לישא שתי נשים."

בתשובתו דן הר"ן האם החרם חל אף שעקר דירתו ממקום שנהגו החרם למקום שאינו נוהג. בסוף דבריו כתב הר"ן:

"לפיכך איני מכניס עצמי בנדון זה אלא אני מניח הדבר לחכמים הצרפתים שהם יודעים היאך פשטה תקנה זו במקומם והיאך היו נוהגים בה שעל פי אותו הדרך ראוי לנהוג ולהורות."

הרי שסותרים דבריו אלו את אלו. בסימן לח כתב שתקנת רבינו גרשום ז"ל פשט איסורה בכל ישראל, ואילו בסימן מח כתב שבצרפת נהגו שלא לישא שתי נשים מפני חרם רבנו גרשום ובקשטיליה נהגו לישא שתי נשים.

נראה שלדעת הר"ן יש לחלק בין מגרש אשתו בעל כרחה, שבזה סובר הר"ן שפשט חרמו של רבנו גרשום גם בספרד, לבין הנושא אשה על אשתו, שבאופן זה לא פשט החרם בספרד.

כ"נ מדברי הגט פשוט (סימן קיט) שכתב:

"צ"ע אם תקנה זו דר"ג היתה עד סוף האלף הה' כההיא דתיקן שלא ישא ב' נשים דלעיל סימן א."

הרי לנו שחמור החרם שלא לגרש בע"כ מהחרם שלא לישא אשה על אשתו, לכן הסתפק הג"פ אם דברי מר"ן (סימן א) שהחרם נהג עד סוף האלף השישי אמורים גם כאן או שדווקא לעניין לשאת אשה על אשתו נאמרו.

בהמשך דבריו כתב הג"פ:

"נראה דתקנה זו לא פשטה בכל הארצות כגון בספרד ומערב וכל המזרח וכן כתב הר"ם אלא שקר ס"ס צ"ה אך הר"ן בתשובתו סימן לח כתב שאנו מחזיקים שיש חרם הקהלות או תקנת ר"ג ופשט איסורו בכל ישראל והרשד"ם סי' עח חייש לדבריו."

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

נראה שדברי הגט פשוט אדלעיל קאי דהיינו בחרם שלא לגרש אשה בעל כרחיה, אך לישא אשה על אשתו פשיטא שלא פשטה התקנה בכל הארצות.

כך עולה להדיא מדברי המהרשד"ם (אבן העזר סימן עח) שהביא הגט פשוט, וז"ל:

"מעשה היה בעיר צופיאה אשכנזי אחד שעשה מורשה לראובן שילך לעיר אינדרינופלה ויקדש לו שם אשה הראויה לו וכן עשה וכאשר חזר השליח לצופיה לא מצא למשלחו וכשבא לא נתרצה באשה וקדש לו אשה אחרת אחות אשתו נ"ע והעם רננו אחריו מטעם חרם ר"ג ז"ל כי קרובי המקודשת ראשונה מאיימים עליו להלשינו ומורים התר לעצמם על כי עבר חרם ר"ג."

בתשובתו הביא את דברי הר"ן (סימן מח) שכתב שאינו מכניס עצמו בנדון זה אלא מניח הדבר לחכמי הצרפתים שהם יודעים היאך פשטה התקנה במקומותיהם ואיך היו נוהגים בה. ושם הביא המהרשד"ם כמה צדדים להקל, ובתוך דבריו שב והזכיר שהאשכנזים בלבד נוהגים איסור. בסוף דבריו כתב:

"מטיל אני עליו לפייסה בכל מיני פיוס ובפרט כדי שתתפייס לקבל גט מרצונה שהרי כתב הר"ן בתשובה וז"ל שאנו מוחזקים שיש חרם בקהלות או תקנת ר"ג ודבר זה פשוט איסורו בכל ישראל שלא ראינו ולא שמענו אשה מתגרשת בעל כרחיה נראה דודאי דבכל אשה קאמר בין ארוסה ובין נשואה וקאמר ג"כ שפשט איסורו בכל ישראל מה שלא היה כן בתקנה הראשונה ע"כ צריך עכ"פ שיפייסנה."

הרי לנו שדברי הר"ן (סימן מח) לדעת מהרשד"ם מוסכמים הם.

כן דייק מדברי מהרשד"ם הללו בספר בני אברהם (אה"ע סוף סימן לט) וכ"כ בשו"ת חיים ושלום (ח"א סימן ב), הבי"ד הראש"ל (שם). וכ"כ בשם מהרשד"ם בשו"ת קול אליהו למהר"א ישראל (ח"ב אה"ע סימן יב).

כן ראיתי להרב המרפ"א בליקוטים שבסוף בשו"ת תועפות ראם ח"א. באות א (סעיף ט) כתב שחדר"ג שלא לישא אשה על אשתו נוהג בין האשכנזים בלבד, והביא דברי הר"ן בסימן לח, ובאות ג (סעיף א) סתם וכתב שאין לגרש אשה בעל כרחיה מתקנת רבנו גרשום. וכ"כ הגר"י כהן זצ"ל, הובאו דבריו בשו"ת ציץ אליעזר (ח"י סימן מו).

כ"נ מדברי שו"ת רב פעלים (ח"ב אה"ע סימן יז) שם דן באיש אחד שבקש לגרש אשתו בעל כרחיה שלא בטובתה, כתב לה גט וזרקו בחיק אשתו בעל כרחיה שלא מדעתה. בסוף דבריו כתב:

"ועוד יש לפקפק לפ"ד החכמים שזה עבר על החרם, איך פשיטא להו בהיתר הגט הנז', דהא הרב גט פשוט ס"ק כ"ד הביא בשם מהר"י מינץ סי' י"ז, דמפורש בתקנת ר"ג דאם גרשה בעל כרחיה לא הוי גט אפילו בדיעבד, והגם דהרב המחבר תמה על זה, ופירש כונתו לדונו בדין הספק, ועיין יד אהרן הגה"ט אות ט"ז, מ"מ מספק צריכה גט אחר."

בשו"ת יביע אומר (שם) הביא דברי הגט מקושר שכתב שיש לנקוט שיכול לגרשה בעל כרחיה, שכן היא דעת מר"ן, ושלא כמו שכתב הר"ן. גם מדבריו נראה שלא דן בהיתר לישא אשה על אשתו, שבזה כו"ע שוים שלא קיבלו עליהם בני ספרד חרם דרבנו גרשום.

והנה ידוע שנחלקו אחרונים בעניין חומרת החרם כמ"ש בשו"ת יביע אומר (ח"ה אה"ע סימן א), וז"ל:

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

"ואף על פי שכ' הכנה"ג (סי' א הגב"י אות כג), דגירושין בעל כרחיה קילי טפי מאשר לישא אשה אחרת עליה, שכל זמן דאגידא ביה עובר על החרם בכל פעם, משא"כ בגירושין בע"כ שאינו עובר אלא בשעת הגירושין. וכ"כ בס' פרי האדמה ח"ד (ד"ט ע"ג וד"י רע"ג). ובשו"ת חיים ושלום ח"א (סי' ב דף ז סע"ב). ובשו"ת אהל יצחק חסיד (חאה"ע סי' ז). ע"ש. וע' בשואל ומשיב קמא ח"א (סי' קיג) שכ', דחרם שלא לישא אשה על אשתו חמיר טפי מגירושין בע"כ, דהוא סרך דינא דגמ' ביבמות (סה:) בהיכא דל"מ למיקם בסיפוקייהו, ולר' אמי כל הנושא אשה על אשתו יוציא ויתן כתובתה. ע"ש. וכ"כ בשו"ת מים חיים רפפורט (חאה"ע סי' א). אך הנוב"י קמא (חאה"ע סי' עז) ס"ל איפכא, דחרם דבע"כ חמיר טפי. וכ"כ החת"ס (ח"ו ס"ס ע, וחחו"מ סי' רג). והמהר"ם שיק (חאה"ע סי' ד). ועוד אחרונים. וע' בשד"ח (מע' גירושין סי' ב אות ה), ובאוצר הפוסקים (סי' א ס"ק סח אות יב). ואכמ"ל."

ואנו לברר שיטת הר"ן באנו.

ע"ע בשו"ת בית יוסף (אה"ע דיני כתובות סימן יד) שם הביא דברי הר"ן בתשובה סימן מח וכתב שאין הלכה כמותו, ולכן השמיטו באה"ע אף שהביא דבריו בב"י (יו"ד סימן רכח), אך נראה שכל דברי הב"י הם רק בעניין אם נוהג החרם באלף הששי, ובזה שווה האיסור לשאת אשה על אשתו לאיסור לגרשה בע"כ.

לדינא, נראה שאין לחלק בין המקרים ומנהג קהילות הספרדים להקל בשניהם, כמו שהסיק ביביע אומר (שם). וכ"כ בספר תורות אמת (סימן קיט סעיף ו) שנוהגים הספרדים כדעת מר"ן גם לעניין לגרשה בעל כרחיה. וכ"כ בשו"ת משאת משה (ח"א חו"מ סימן ג) ובשו"ת קול אליהו (ח"ב אה"ע סימן כא).

עוד אבוא העיר שחילוק זה בין חדר"ג שלא לישא אשה על אשתו לבין חדר"ג לגרש אשתו בעל כרחיה שלטו בו עיניו של מרן הראש"ל זצ"ל ולא ס"ל כוותיה, שכן בשו"ת יביע אומר (ח"ה אבן העזר סימן א) דן בפסק דין של בית דין אזורי, וז"ל:

"כבוד בית הדין האיזורי נימק את החלטתו על פי המבואר בתשו' הר"ן (סי' לח): שחרם רבינו גרשון מאוה"ג פשט איסורו בכל ישראל, שלא ראינו ולא שמענו אשה שמתגרשת בעל כרחיה."

נראה שבית הדין הפוסק הוא ניהו הרב ציץ אליעזר הנ"ל ובית דינו, ושם חילק בין חדר"ג שלא לישא אשה על אשתו לבין חדר"ג לגרש אשתו בעל כרחיה. את דבריהם הללו דחה בשו"ת יביע אומר (שם) וסוף דבריו שרטט וכתב:

"בהגלות נגלות ד' הפוסקים הנ"ל בודאי שבנ"ד יכולים להתיר לו לגרשה בע"כ, או לשאת אשה אחרת עליה. ומכיון שבזמן הזה א"א לעשות מעשה לגרש בעל כרחיה ממש, יש להתיר לו לישא אשה אחרת עליה."

מכל מקום, בנידון דידן לית דין צריך בושש, וכולי עלמא מודו שלא קיבלו עליהם קהילות הספרדים את חרם דרבנו גרשון שלא לשאת אשה על אשתו.

ג. דין יוצאי גאורגיה

הבעל מיוצאי גאורגיה-גרזיה ונוהג מנהגי הספרדים.

כתב בשו"ת מהרי"ד (סימן לב):

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

"נשאלתי בכחור שנשא אשה בת חמשים ודר עמה י"ד שנים ועתה רוצה לגרשה מטעם שרוצה לקיים מצות פו"ר והיא אינה רוצה לקחת ג"פ וכתב השואל אולי יש להתירו לקחה אשה על אשתו מטעם שעובדא דנא הוא במדינת קוקז גובערניא קועאייס במזרח העולם ונודע שבגלילות אלו כמו ספרד וכדומה לא קבלו עלי' מתחלה החרם דר"ג וגם ארץ המזרח מכללם שלא קבלו ואולי יש להתירו מחמת זה לישא אשה על אשתו ושאל ממני לחוות דעתי בזה [...] נפלאתי מאד כי טעמו שכתב יען שמדינתו הוא מארץ המזרח ואנשי מזרח לא קבלו עליהם מתחלה החדר"ג הוא דבר שאין הדעת סובלתו אחר שכה"ר מסופק בזה אם מדינתו הוא בודאי ממקום שלא קבלו עליהם או לא הוא הלכה פשוטה באהע"ז (סי' א') ברמ"א במש"נ המחבר ולא פשטה תקנתו בכל הארצות ודוקא במקום שידוע שלא פשטה תקנתו אבל מן הסתם נוהג בכל מקום ולפי"ז אחר שבמדינתו לא נהגו מקדמת דנא לישא ב' נשים א"כ לא יצאו מכלל ספק לאסור לישא אשה על אשתו ואפי' בהיתר מאה רבנים אין להתירו."

בשו"ת דעת כהן לגראי"ה קוק זצ"ל (סימן פה) בתשובה לגרי"מ טוקאצ'נסקי זצ"ל כתב שלא כדברי מהרי"ד, וז"ל:

"ולא אמנע מהעיר את לבבו הטהור, כי לפי השערתי, אחינו מקוקז והמחוזים כבני ספרד נחשבים הם, ובתור מרן הב"י גרירין, והי' ראוי להעיר בסי' י"ב ס"ח שלא להחמיר עליהם בפסיקת טהרה בלא שמשא (סי' קצ"ו סי"א בהגה), ומכש"כ כשאין בעלה בעיר, כמו שהעיר כ"ת."

כן מוריין בי מדרשא בכל יום ומסדרים להם גיטין כמנהג הספרדים. צא וראה במחזור הידוע אהלי יעקב למהר"י יצחקי זצ"ל רבה של גאורגיה שבנוי הוא על מחזור ספרד והתפשטו דבריו בכל קהילות הספרדים.

מכל מקום אף למ"ש בשו"ת מהרי"ד, קווקז לחוד וגאורגיה לחוד ובני גאורגיה על הספרדים יימנו כמפורסם.

ד. המנהג שלא לישא אשה על אשתו

כתב הרשב"א בתשובה (ח"ד סימן שיא) שבמקום שלא נהגו לישא שתי נשים אסור לאדם לישא אשה על אשתו, דאנן סהדי שעל דעת המנהג נשאה והוי ליה כחמר ונעשה גמל. כ"כ הריטב"א (יבמות מד ע"א ד"ה לא צריכא) והנימוקי יוסף על הרי"ף (שם ד"ה עונה בחודש) וכן פסק בשו"ע (אה"ע סימן א סעיף ח, וסימן עו סעיף ח). מבואר בלשון הרשב"א ושאר ראשונים שטעם המנהג הוא משום מניעת עונתה של האשה, כחמר ונעשה גמל. מנהג זה שייך במקום שיש לאשה תביעה כלשהי בדין עונתה, מה שאין כן במקרה שלפנינו בו האשה לצערנו אינה מודעת למצבה ואינה ראויה לחיי אישות, פשיטא שאין על הבעל כל תביעה אם יותר לו לשאת אחרת.

עוד כתב מר"ן (סימן א סעיף יא) שטוב לעשות תקנה בחרמות ונידויים על מי שישא אשה על אשתו, ומקורו מתשובת הרא"ש (כלל מג סימן ז). סיבת התקנה היא מניעת קטטה ועיגון וזה אינו שייך כאן, שאין האשה בת דעת ובדרך הטבע אין רפואה למחלתה. גם הטעם שלא ישא אשה במדינה אחרת לא שייך כאן, שברצונו היה נשאר נשוי לאשתו בלבד ורק מחמת מחלתה האנושה מבקש היתר נישואין.

נבהיר שחלילה לנו להקל ראש בדבר. האריך בזה מרן הראש"ל הגר"י יוסף שליט"א בתשובתו לבית הדין בתל אביב, וז"ל:

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

"והנה הדבר פשוט ואינו צריך לפנים, שאסור לאיש הנשוי לאשה כדת משה וישראל, לשאת אשה אחרת על פניה ללא היתר של בית דין רבני מוסמך [...] ואף לדעת מרן הש"ע שם שכתב שחרם דרבנו גרשום לא התפשט בכל הארצות, ונהגו בו רק עד סוף האלף החמישי, וכתבו גדולי האחרונים שבארצות ספרד לא התקבל החרם, כמו שהאריך בכנה"ג (אה"ע שם הגהות ב"י אות מ"ז; נ"ג; נ"ד) ומרן אאמו"ר זצוק"ל (יבי"א ח"ה אה"ע סי' א'). הרי כתב מרן הש"ע (שם סעי' י"א): טוב לעשות תקנה בחרמות ונידויים על מי שישא אשה על אשתו. וכן הוא בבית יוסף בהלכות חליצה (אה"ע"ז סימן קסט אות מו). ובמקור הדין, בתשובת הרא"ש (כלל מ"ג סי' ז') שם כתב שני טעמים לתקנה, טעם אחד, על פי מה שאמרו בגמ' יומא (י"ח ע"ב) שאסור לאדם לשאת שתי נשים בשתי מקומות, שמא ילדיו מאשה זו לא ידעו מילדיו מאשה זו ונמצא אח נושא אחותו. טעם שני, משום עיגון האשה הראשונה. ובגר"א (אה"ע שם ס"ק ל"ד) כתב טעם נוסף, שלא תבאנה שתי הנשים והבעל לידי קטטה. ובשו"ת מהרש"ך (ח"א סי' כ') כתב טעם לתקנה, כדי לקיים את חרם דר"ג במקומות שבהם החרם לא התקבל."

כאמור, כל זה לא שייך בנדון דידן בו האשה חלתה במחלה קשה חשוכת מרפא ואינה בת דעת.

בתשובתו הנ"ל הוסיף הראש"ל שליט"א טעם נוסף לאסור, וז"ל:

"בזמן הזה שהחוק במדינת ישראל – כמו בכל מדינה מתוקנת – אוסר לשאת שתי נשים בלי רשות של בית דין מוסמך, ברור שעל דעת כן האשה נישאת לבעלה, שלא ישא אשה אחרת, ואם יבקש לעשות כן, האשה יכולה לעכב בידו, בפרט כשהבעל אינו איש אמיד שיכול לספק את צורכיהן של שתי הנשים, וכמו שפסק מרן השו"ע (שם סעי' ט). ואף במקום שהאשה נתנה את הסכמתה שבעלה ישא אשה אחרת, החוק אוסר גם באופן כזה."

גם טעם זה אינו שייך במקרה חריג כשלנו, בו יש אפשרות חוקית להתיר לבעל לשאת אשה שניה.

ועוד, נוסח הכתובה של בני הזוג הוא הנפוץ בין הספרדים, ובכלל התנאים נכתב: "ולא ישא ולא יקדש ולא ישדך שום אשה אחרת עליה כי אם ברשות בית דין הצדק". הרי לנו שהמנהג שלא לישא אחרת מותר מקום למקרים יוצאי דופן, ודומה שהמקרה שלפנינו הוא יוצא דופן ביותר.

זאת ועוד, לבני הזוג שני בנים גילאי עשר ושש והבעל לא קיים מצות פו"ר. עיי' בספר התקנות כרם חמר (תקנה ל"ט) שתיקנו שכל שאין לו בת ויראה לבית דין שיש אונס המונע הלידה או חולי מחמת האשה וכיו"ב יש להתיר לו לשאת אשה על אשתו וכ"כ בשו"ת עמק יהושע (ח"ג אה"ע סימן נד) וכן הסיק בשו"ת יביע אומר (ח"ז אה"ע סימן ב) בהערה בשולי הגיליון. אף שיש שחלקו על תקנה זו, כמ"ש בשו"ת תבואות שמ"ש (אה"ע סימן יט), נראה שבנידון דידן בו מצבה של האשה כה קשה אין חולק על ההיתר. וכ"כ בשו"ת נופת צופים (אה"ע סימן ג) ובשו"ת חיי עמרם (סימן מז) שאם יהיה לו אונס הניכר לבית דין כגון חולי המונע תשמיש יוכל לשאת אשה על אשתו אף אם יש לו זרע זכר. וכ"כ בשו"ת דבר אמת (אה"ע סימן נ-נא) ובשו"ת אשר לשלמה (סימן לד) וכן הסיק בשו"ת שמ"ש ומגן (ח"א אה"ע סימן כא) שכל שיש לה חולי המונע תשמיש אף אם יש לו בנים ובנות מתירים לו לישא אשה אחרת. וכ"כ בשו"ת שמ"ש ומגן (ח"ב חו"מ סימן ג סעי' יג).

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

ה. היתר השבועה

נוסח הכתובה שלפנינו:

"וגם נשבע שבועה חמורה בתקיעת כף על דעת המקום ברוך הוא ועל דעת הנשבעים באמת לאשר ולקיים את כל הכתוב עליו בשטר כתובתא דא."

נראה שאין הבעל עובר על שבועתו אם ישא אחרת עליה, שמה שנשבע הוא "לאשר ולקיים את כל הכתוב עליו בשטר כתובתא דא". והכתוב לעיל מיניה בשטר הכתובה הוא: "ולא ישא ולא יקדש ולא ישדך שום אשה אחרת עליה כי אם ברשות בית דין הצדק", ומעולם לא נשבע שלא ישא אחרת עליה כשהרשוהו בית הדין.

ע"י בשו"ת יביע אומר (ח"ז אה"ע סימן ב ס"ק ב-ג) שהביא דברי הרדב"ז (ח"ד סי' א) שמי שנשבע לאשתו שלא ישא אשה אחרת עליה, ושהתה עשר שנים עמו ולא ילדה, אנן סהדי שעל מנת כן לא נשבע לה, ומתירים לו שבועתו ע"כ. הרי שצריכים להתיר לו שבועתו. אמנם הרדב"ז עסק במי שנשבע לאשתו בסתמא, ואפשר שרק באופן זה הצריך התרה. עוד הביא ביבי"א (שם) דברי הכנה"ג אה"ע (סי' א הגב"י אות טו) שכתב בשם מהריב"ל (ספר ב סי' כב) ותשובת הרא"ם (ח"א סי' מו) כסברה הנ"ל, שבכתובות שלנו שכותבים בהן ונשבע שלא ישא אשה אחרת בלתי רשות בית דין, רשות ב"ד שלא ברשותה סגי. ובסוף דבריו כתב הכנה"ג בשם מהר"ם די בוטון שלצאת ידי כל ספק יתירו לו ב"ד, ויורו לו לישא אשה. עיינתי בשו"ת מהר"ם די בוטון ושם כתב כסברה הנ"ל, וציידד שניתן לפרש לשון הכתובה שלא לישא כי אם ברשות בית הדין היינו שיתירו לו בית הדין את השבועה, וכתב שאין להסתפק בדבר ואין זו כוונת הלשון, ולצאת ידי כל ספק יתירו לו ב"ד. וע"ע בספר התקנות כרם חמר (עמ' יט-כב) שנראה כמבואר מדבריהם שאין צורך להתיר השבועה. וכ"כ בשו"ת שופריה דיעקב (סימן סז), בשו"ת ויאמר יצחק (ח"א סימן קסב) ובספר בית דינו של יהושע (סימן רנג). וע"ע בשו"ת הלכה למשה לרמ"א אלבו (אה"ע סימן ב).

ע"ע בשו"ת מהר"ם אלשיך (סימן פו) שדן במי שנשא אשה ונשבע שלא ישא אשה אחרת עליה בחייה ואח"כ נסמית משתי עיניה אם יכול לישא אשה אחרת עליה בחייה והשיב שאין צריך להתיר שבועתו כי אזלינן בתר אומדנא וכיון שהוא אונס דלא שכיח הוי שבועה באונס. וכ"כ הרב אלישע גאליקו הבי"ד בשו"ת מבי"ט (חלק ג סימן נא), בכנה"ג (חו"מ סי' רכה הגה"ט אות לה), ובשו"ת ליצחק ריח (ח"ב אה"ע אות ש ס"ק טו).

לדעת מהר"ם אלשיך ומהר"א גאליקו יש לומר שדוקא באונס שאינו אונס דלא שכיח נחלקו, אך בנידון דידן יודו כו"ע שאין צריך להתיר שבועתו.

אמנם המבי"ט חלק וכתב שצריך התרה גם באופן זה. ואין לומר שאדעתא דהכי לא נשבע, כי:

"במשביע את חברו לא אזלינן בתר כוונתו כי לדעת אחר הוא נשבע ולכך הנודר לדעתו אינו יכול להתיר אלא לדעת' כמי שנשבע לפרוע לחברו ובנדון דידן השבוע' היתה לדעת אשתו וקרוביה ולא שייך הכא אומדן דעתיה דמוכח."

ולדידו מן הטעם של אונס לא ניתן להתירו לישא אשה בלא להתיר לו שבועתו.

עוד הביא בשו"ת יביע אומר (שם) צדדים נוספים להקל, ובסוף דבריו כתב:

"מנהג בתי הדין בירושלים, שבשעת מתן פסק הדין הסופי להתיר לבעל לישא אשה אחרת על אשתו, עושים לו התרה, לאחר שפותחים לו פתח לאמר,

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

שאלו ידע שלא יזכה להבנות ממנה גם לאחר עשר שנים לא היה נשבע, והוא אומר הן, ואח"כ מתירים לו שבועתו, וכן ראוי לנהוג.

ו. השלשת כתובה

הסכום הנקוב בכתובה הוא 520,000 ₪. הבעל שכיר, ובעלות הצדדים אין דירה או רכוש אחר. האפוטרופסית אישרה עובדה זו והסכימה שיינתן היתר נישואין גם בלא השלשת הכתובה.

בשו"ת יביע אומר (ח"י אה"ע סימן א) דן במקרה כעין שלנו באיש שנשתתת אשתו זה כמה שנים ואשפזו אותה בבית החולים, והניחה לו בן ובת קטנים, והביא מסמכים רפואיים המעידים שאשתו חשוכת מרפא. הורי אשתו תבעו ממנו להשליש לה דמי כתובתה בבית הדין, קודם שיחליטו בית הדין על היתר נישואין. הלה טען שאין לו אפשרות להשליש דמי כתובתה, והביא מקורות רבים ונאמנים שבאופן שאין ידו משגת יש להתיר לו לישא אשה על אשתו גם בלא להשליש כתובתה.

נראה לומר טעם נוסף שאין צריך להשליש כתובתה. הנה מקור דין זה של השלשת הכתובה הוא מב"ח אבן העזר (סימן א), וז"ל:

"כתב הרב בהגהת ש"ע ס"י ובמקום שאין הראשונה בת גירושין כגון שנשתתת או שהוא מן הדין לגרשה ואינה רוצה ליקח גט ממנו יש להקל להתיר לו [לישא] אשה אחרת עכ"ל מיהו ראיתי מרבתי שקיבלו גם הם מגדולי עולם שיציעו הענין לפני הגדולים שבאותו הדור ויסכימו בהיתר זה ויחתמו מאה רבנים על אותה ההסכמה וכמ"ש בספר כל בו (סימן קטז) בתקנת ר"ג מ"ה וגם ישליש סך כתובתה ונדונייתה ותוספת שכתב לה ביד ב"ד ואח"כ ישא אחרת."

נראה שכל דין זה לא נאמר אלא ביחס לתקנת רבינו גרשום. כ"כ בשו"ת צמח צדק (הקדמון) (סימן סז):

"כאן אין גירושין כלל אלא שרוצה לישא אחרת וחל עליה חרם דר"ג ולא נמצא היתר אלא בגונא דכתב הכלבו שצריך להשליש סך כתובתה ליד ב"ד אם כן היאך נכניס ראשינו להתיר אפילו כשלא ישליש דילמא כך היה מקובל הכלבו שמתחלה נעשה חרם על אופן זה שלא להתיר אפי' כשיראו טעם מבורר אם לא ישליש סך כתובתה ותוספתא."

ביאור דבריו נראה שכיון שאינו מגרשה ועדין אשתו היא אין טעם שישליש כתובתה לולא שכך גזר רבנו גרשום, ואם כן למנהג הספרדים אין צורך להשליש כתובתה.

בשו"ת מהרי"ם פאדווא (סימן נ) כתב שטעם השלשת הכתובה הוא כדי לגרום לו להוציאה אם תשתפה כדי שלא יעבור על החרם. גם טעם זה לא שייך לדידן.

בשו"ת משיב דבר (סימן ג) כתב שהטעם הוא כדי שלא יעגנה משום שחייב להוציאה, וע"ע באוצר הפוסקים (סימן א סעי' י ס"ק עב אות כג).

אולם בנדון דידן, אם יגזור ה' ותתפא האשה שלא כדרך הטבע, לא תהיה מניעה שישאר נשוי לשתייהן, ע"ע באוצר הפוסקים (שם אות יח), וכיון שכך מה לנו לאלצו להשליש כתובתה ולקרב גירושיה שמא יתרצו להישאר נשואים.

אי בדידי תליא, אמינא שלמנהג הספרדים אפילו לכתחילה אין צריך להשליש כתובתה, ומכל מקום כשאין לו כו"ע מודו.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

אכן אם היה חפץ לזונה משלה אז היה מקום לדון בזה אולם בנידון דידן שהתחייב לזונה משלו לית דין צריך בשש.

ע"ע בשו"ת שארית הצאן (ח"ב סימן רלו) שכתב שיש להשביעו שאין לו. לענ"ד במקרה שלפנינו ידוע שלבעל אין נכסים ואין ספק שאינו מחזיק בידו סכום כלשהו בסתר כפי שאמרה גם האפוטרופסית.

ע"ע בשו"ת ויאמר יצחק (ח"א סימן קעט) שעיקר הדין הוא שכשאיין לו לפרוע כתובתה תישאר חוב עליו אלא שבזה"ז הדור פרוץ ויעשו בית דין לפי ראות עיניהם. ועי' בשו"ת קרני ראם (סימן טו).

ז. השלשת גט

בשו"ת יביע אומר (ח"י שם) הביא מהשדי חמד שבנשתטית לא פשט בין הספרדים המנהג להשליש גט וכן עשה מעשה.

לעיל הבאנו מקורות רבים מחכמי הספרדים שדנו בהיתר לשאת אשה על אשתו ובכולם לא מצאנו שהצריכו להשליש גט.

והנה כתב מרן הראשון לציון הגר"י יוסף שליט"א בספר ילקוט יוסף קצוש"ע אה"ע קצת מהל' אישות (אות ט), וז"ל:

"מי שאשתו נשתטית זה כמה שנים, ובעלה מבקש היתר נישואין לישא אשה אחרת, וכשנתבקש מבית הדין להשליש בבית הדין דמי כתובתה, טען שאין לו אפשרות לכך, והוכיח כן. העיקר לדינא שאין השלשת דמי הכתובה מעכבת, ודי שישליש גט בבית הדין, שלאחר שתתרא תוכל לקבל גיטה, ויעשו לו התרה על שבועתו, ויש להתיר לו לישא אשה אחרת כדת משה וישראל."

בהערה ציין לשו"ת יביע אומר (שם).

כמדומה שהדברים אמורים לבני קהילות אשכנז, ומכל מקום ככל אשר יורנו נעשה.

ח. רפואתה מדורה ומזונותיה

האשה מאושפזת בבית החולים [...], שם היא מטופלת מתגוררת וניזונית באופן המירבי שניתן. עלות החזקתה היא 14,000 ₪ בחודש, מתוכם 12,000 ₪ משולמים על ידי המדינה. אין כל סיבה שהמדינה תפסיק להשתתף בעלות החזקתה, ועולה שדמי החזקתה בפועל עולים לסך 2,000 ₪ בחודש. בלא להכנס לפרטי הלכה, כיון שסכום כתובתה הוא 520,000 ₪, והוא חוב על הבעל, הסכים הבעל בלא פקפוק כי יחוייב מדי חודש בהחזקתה. ע"ע בשו"ת קרני ראם (סימן יח) ובספר בית דינו של יהושע (סימן שט) שכתבו שחוב זה הוא מעיקר הדין, ובשו"ת שארית הצאן (ח"ב סימן רלו).

ט. סיכומם של דברים

1. יש להתיר למבקש לישא אשה על אשתו, וכדלעיל.

2. לפי המנהג בית הדין יתיר לו שבועתו בנוסח שהובא בשו"ת יביע אומר הנ"ל.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

3. הבעל אינו מחוייב להשליש כתובתה ולא גיטה.

4. הבעל חייב ברפואתה ומזונותיה ליתר שאת יקבל עליו זאת בקניין.

פסק הדין הינו עקרוני. יש להעביר פסק דין זה לאישור מרן הראש"ל הגר"י יוסף שליט"א. עם קבלת אישורו יזומן הבעל לצורך ביצוע כל האמור לעיל ויינתן ההיתר בפועל.

הרב אליהו אריאל אדרי – י"ר

קראתי את דברי כבוד יו"ר ההרכב הגרא"א אדרי שליט"א, והנני מצטרף לעיקרי מסקנותיו. לחשיבות הענין, אוסיף כמה נקודות, מכל מקום, מאחר שעיקרי הדברים ברורים, לא אאריך כדי שלא לעכב את מתן ההחלטה.

א. תוקף חרם דרבינו גרשום האוסר נישואי אשה שנייה

רבות דנו האחרונים בשאלה איזו תקנה של רבינו גרשום חמורה יותר, האם החרם שלא לגרש אשה בע"כ או האיסור לשאת שתי נשים, עיין פת"ש (אה"ע א, סקט"ז) ובאוצה"פ (שם סח, סקי"ב), והדבר תלוי בטעמים השונים שניתנו לתקנות, ואכמ"ל. מכל מקום, לגבי תוקפן של תקנותיו והתפשטותן בקהילות ישראל, חומרה יתירה נודעת לתקנה שלא לגרש אישה בע"כ, מאשר לתקנתו שלא לשאת אשה על אשתו. הדברים עולים בבירור ממש"כ הר"ן, וכפי שנכתב לעיל, וכן כתב הנודע ביהודה (מהדורא קמא אבן העזר סימן עז), וז"ל:

"אף שהחרם של שתי נשים לא פשט בכל ישראל אבל חרם שלא לגרש בע"כ חמיר טפי ופשט בכל ישראל ויש בכחו לדחות איסור דאורייתא וכמבואר בתשובת הר"ן סי' ל"ח."

הסברא להחמיר יותר בחרם שלא לגרש בע"כ מאשר שלא לשאת ב' נשים, מבוארת בדברי החתם סופר (ח"ג אבן העזר א סימן ג), וז"ל:

"רגמ"ה תיקן ב' תקנו' א' שלא לגרש בע"כ והיא סיג לתורה כיון שרבו פרוצים שזלזלו בבנות ישראל ההגונות בערב היא באה ובבוקר היא שבה ע"כ החמיר בחרם זה לא קבע לו זמן ולא מקום ונתפשט בכל ישראל ולא התנה להתירו ע"י ק' רבנים אמנם הסכימו רוב ככל הגאונים שבמקום מצוה דאורייתא כגון ביטול פ"ו ויבום וכדומה לא גזר כלל. תקנה שני' אינה סיג לתורה רק מפני הרגל קטטה חרתי' שלא ישא אשה על אשתו והיא קלה ולא נתפשטה בכל מקום וקבע זמן עד סוף אלף החמישי."

לדבריו, החרם שלא לגרש אשה בע"כ יש בו סייג לתורה, משא"כ בנוגע לתקנה שלא לשאת שתי נשים. הדברים מבוארים בשו"ת עין יצחק להגאון רבי יצחק אלחנן ספקטור זצ"ל (אה"ע סימן ד, אות כ), וז"ל:

"והטעם נראה דהחמירו בה יותר לפי שתקנה שלא לישא ב' נשים הוא משום קטטה תיקן ולא משום דררא דאיסורא, וכמש"כ בהג"מ והובא בדרכי משה ובית שמואל סי' א' ס"ק כ"א, משא"כ תקנה שלא לגרש בע"כ הא הוי ביה דררא דאיסורא דהוי סייג לתורה דהא אינו רשאי לגרש אשתו בלא מצא בה ערות דבר כמבואר בסי' קי"ט ס"ג וכמש"כ הב"ש (בסי' ע"ז ס"ק ו' ובסי' ע"ט ס"ק ד') והתקנה דהוי סייג לתורה חמור יותר מן תקנה שאינה סייג לתורה כמבואר ברמב"ם פ"ב הלכות ממרים ה"ג ע"ש [...] ומזה הטעם אתי שפיר במה דס"ל להמחבר והב"י ור"מ דקבעו זמן לחדר"ג על שתי נשים ולא בלגרש

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

בע"כ, משום דידוע מש"כ הרמב"ם פ"ב הלכות ממרים ה"ט והרמב"ן על התורה פ' ואתחנן (דברים ו א) על לא תוסיפו כו' דמה דגזרו משום סייג לתורה, לא הוי משום בל תוסיף, דזהו בכלל משמרת למשמרת, על כן בחדר"ג לגרש בע"כ דהוי סייג לתורה יכולים לגזור עד עולם, משא"כ ב' נשים דלא הוי סייג לתורה כנ"ל, יש בו חשש בל תוסיף, ע"כ לא גזרו רק על זמן ואז אין בו משום בל תוסיף."

כלומר, החרם שלא לגרש אשה בע"כ נעשה כסייג לאיסור לגרש אשתו כאשר לא מצא בה ערות דבר, משא"כ החרם שלא לשאת שתי נשים, שאינו סייג לתורה, אלא נועד למנוע קטטה. מטעם זה ביאר את דעת המחבר, לפיה הוגבל זמנה של התקנה המונעת מלשאת שתי נשים, בעוד שלא נקבע זמן לתקנה שלא לגרש בע"כ. הסיבה לכך היא שאיסור "בל תוסיף" אינו חל על תקנה המהווה סייג לתורה, משא"כ בתקנה שאינה כזאת, וממילא אם לא יגבילו זמנה, קיים חשש לאיסור בל תוסיף.

בנדוננו בו הבעל נוהג מנהגי הספרדים, יש מקום להקל אף יותר, וכמבואר בשו"ת יביע אומר (ח"ה אבן העזר סימן א) כי לא פשטה תקנת ר"ג בין הספרדים, עיי"ש בארוכה (עוד יעויין בשו"ת יביע אומר ח"ה אה"ע ב-ה). בנדו"ד יש סניף נוסף להיתירא, בשל כך שהבעל לא קיים מצות פריה ורבייה, באשר יש לו שני בנים קטנים וטרם זכה לבת. כמו כן, בכך שיישא אשה אפשר שתהיה בכך תועלת אף עבור ילדיו, הזקוקים בגילם לדמות אם שתסייע בטיפול בהם.

ב. היתר אשה שנייה בשוטה

והנה בנדו"ד עסקינן במקרה קורע לב, בו תפקודה הקוגניטיבי של האשה ירוד ביותר, כאשר היא סובלת משטיון ואינה מסוגלת להבחין ביו טוב לרע. בכגון זה אף לבני אשכנז יש להתיר לבעל לשאת אשה על אשתו, וכמובא בדברי הרמ"א (אה"ע א, י), וז"ל:

"במקום שאין הראשונה בת גירושין, כגון שנשתטית או שהוא מן הדין לגרשה ואינה רוצה ליקח גט ממנו, יש להקל להתיר לו לישא אחרת."

וביתר הרחבה בדרכי משה (שם, ט), וז"ל:

"ומהרי"ק הביא בשורש ק"א (ענף ג) דברי הרשב"א (תשובות החדשות מכת"י, סי' קנז) [...] ולא עוד אלא אפילו בנושאה גמורה התיר הרשב"א בתשובה לישא אחרת היכא שיצאה מדעתה וז"ל השאלה האשה אשר נתן ה' עמדי הוללת שכלה ואין בה דעת והורני אם אני רשאי לישא אחרת מחמת חרם רבינו גרשום. תשובה: חרם רבינו גרשום לא נתפשט בגבולנו והדעת נוטה שלא גזר בכל הנשים ובכל המגרשים שלא עשה אלא לגדור בפני הפריצים והמעוללין בנשותיהן שלא כראוי אבל לא על דעת שתתפשט תקנתו באותן שאמרו חכמים שיוצאות שלא בכתובה וכו' עד נראה לי שלא עשה תקנה אלא בפני פריצים וכו' אבל באלו שאמרו שהוא מן הדין או מן החיוב לגרש או לישא אחרת בזה לא גזר הגאון אפילו היתה התקנה עולמית כל שכן ששמענו שלא גזר אלא לזמן עד סוף אלף החמישי ולפיכך מה שנראה באומד הדעת כי לא גזר הצדיק בכל מה שאמרנו ומותר אתה עכ"ל."

מורם מכאן דרבינו גרשום לא גזר במקום בו מן הדין יכול לגרש, או שאינה בת גירושין, וממילא לא תיקן באשה שוטה.

ובבית שמואל (סימן א סקכ"ג) הביא מדברי הב"ח כי מקובל בידינו מגדולי עולם שהיתר נישואי אשה שנייה בנשתטית מותרת בכמה תנאים, וז"ל:

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

"מיהו ב"ח כתב קבלה היא מגדולי העולם שיציעו הענין לפני הגדולים שבאותו הדור ויסכימו בהיתר מאה רבנים וגם ישליש סך הכתובה ונידוני' ות"כ ביד הב"ד ואח"כ ישא אחרת ועוד כתב בסי' קי"ט שיתן הגט ביד שליח הולכה שיהיה הגט בידו עד שתשתפה וחייב ליחד לה בית בפני עצמו וישמו' אות' ממנהג הפקר וחייב ליתן לה מזונו' ודבריו שם מ"ש בשם מהרש"ל סותרים למ"ש בסי' זה ואם אין ידו משגת להשליש הכתובה כ' בתשובת צמח צדק סי' ס"ז דיש תקנ' דקרובי' ימכרו הכתוב' לבעלה בטובת הנאה ויתן לה מזונות, ואחר שתתרא חייב לגרשה מיד כדי שלא יהיה לו שתי נשים."

בנדו"ד בו הבעל נוהג מנהגי הספרדים, אין צורך בהיתר מאה רבנים. לגבי חיוב המזונות וחיובו ליחד לה בית בפני עצמו כדי לשומרה ממנהג הפקר, כבר כתב בשאלת שלום (מהדו"ת, סימן לב) שאם היא בבית חולים, נחשב הדבר כיחד לה בית שהאשה משומרת בו, וכ"כ בדבר משה (סימן מד, עיין אוצה"פ, שם סקי"ט), ובנדו"ד בו משפחה של האשה משלמת עבור שהייתה במוסד, והבעל התחייב לעשות כן במקרה בו המשפחה תחדל מלעשות כן. ממילא חיוב המזונות נכלל בכך.

ג. השלשת כתובה בבעל עני

דא עקא, שמצבו הכלכלי של הבעל ועובדת היותו המפרנס היחידי של שני ילדיו, אינו מאפשר לו השלשתה של הכתובה. בשל כך, עלינו לחקור קמעא בטעם השלשת הכתובה, ומה הדין כשאין באפשרות הבעל להשליש, כמו כן, האם יש להקל יותר בבני ספרד.

והנה ידעתי כי יתלחשו עלי, הלא בנדון כאוב זה כבר הורו הרופאים כי אין מזור למחלתה של האשה המסכנה הלזו, ואם כן לכאורה אין כל צורך להאריך ולדון בהשלשת כתובתה. ואכן כבר העיר כן בשו"ת מהר"ם שיק (אה"ע סימן ב), וז"ל:

"אלא דלכאורה יש לדון במה שלפנינו כיון דהרופאים העידו דאין תקנה ומזור לחלי' ונתנו כן כתוב וחתום, אם כן לא יהא צריך להשליש הגט וכתובתה [...] דאין מזכירין מעשה נסים [...] ובכמה דוכתי סמכין על הרופאים [...] וברמב"ם בפ"ב מרוצח דין ח' נראה ג"כ מדבריו שאם אמרו הרופאים שאין רפואה למכה ההיא הוי כוודאי."

וכתב למסקנה:

"ולכך נראה לי עפ"י מ"ש בתשובת מהרש"ל סי' ס"ה מדברי תשובות הראב"י שרבותינו חששו אעפ"י שעפ"י הדין מותר להאי גברא אבל יש לחוש שעיי"ז יבואו לזלזל בתקנות וחרם דר"ג ויהי' תקנותו קלקלתן של אחרים ולכך אפילו ע"י מאה רבנים לא הנהיגו להתיר לו לישא אשה אחרת אלא כל זמן שהיא בשטותה ועיי"ז שוב אין לחוש לשום תקלה ולכך לא הנהיגו היתר אלא דווקא בהשלשת גט [...] ועפ"י נראה לי דאפילו אם נימא כקושיא הנ"ל דלא הי' כאן לחוש שתתרא אפי"ה בעינן כל התנאים בנידון שלנו."

והובאו הדברים בפס"ד של ביה"ד האזורי בטבריה (תיק 1020835/1), וכן ביה"ד האזורי בנתניה (תיק 1027061/1), עיי"ש שהזכירו אף את דברי העין יצחק (ח"א אה"ע עת, תשובה מבן המחבר), בנדון בו מן הנמנע שתתרא בדרך הטבע, שלא חייב את הבעל להשליש הכתובה, אך הסתפק בבטחונות לתשלום הכתובה במידה שתתרא.

יוצא אפוא, שגם כאשר אין תקווה בדרך הטבע להעלות ארוכה למחלתה, רח"ל, עדין יש לדון בחיוב השלשת הכתובה.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

ראש המדברים בענין זה הוא **הצמח צדק** (סימן סז, הו"ד בב"ש הנ"ל), שנשאל לגבי אחד שנשתגעה אשתו מזה כמה שנים, ואין ידו משגת להשליש כתובתה המרובה. הצמח צדק מצא פתרון שיאפשר קבלת היתר נישואין עבורו, וז"ל:

"אמנם נראה בהיות כי צער האיש הוא מרובה ואין ידו משגת יש למצוא לו היתר לפע"ד בדרך זה שבנה המשכיל שהוא גדול בשנים בצירוף שאר קרוביה ימכרו כתובתה ותוספתא בטובת הנאה לבעלה על פי בית דין בכח ב"ד יפה בסך ממון שיהא נראה להם ברור שתוכל להתפרנס מן הרווחים, והיינו שאר וכסות וכל צרכיה והקרן ישאר קיים לבנה אחריה, אפילו אם תמות היא בחיי בעלה, ואז יוכלו אחר כך מאה רבנים משלשה מלכיות להתיר לו לישא אחרת ולא יהיה בטול לחרם ר"ג, שהרי תו אין לה עליו חיוב כתובה שכבר מכרה לו הכתובה בטובת הנאה".

עינינו רואות כי שקד הצמח צדק על תקנת רבינו גרשום שלא תתבטל גם במקום בו הבעל רש ואין בידו להשליש הכתובה, זאת על ידי מכירת כתובתה בטובת הנאה.

אמנם עיין באוצה"פ (שם, סקכ"ד) שהובאו כמה וכמה פוסקים שהקילו היכן שאין ידו משגת להשליש הכתובה, למשל, **המהרי"מ פדוא** (סימן נ) שכתב דמצד הסברא אין נראה שהשלשת הכתובה תעכב, וכי אם הוא עני ואביון ואין ידו משגת, לא תהא לו שום תקנה כלל! ?! וכן דעת **המהרש"ם** (ח"ג, סימן שכא), **המשיב דבר** (ח"ד סימן ג), **האבני נזר** (אבן העזר סימן ה) **הצמח צדק** (ליובאוויטש, סי' ו') ועוד.

כך גם מצינו בתשובת **רבי עקיבא איגר** (מהדו"ת סימן מד), וז"ל:

"גם אף אם באמת שהי' הקבלה שרגמ"ה החרים שישליש דוקא הכתובה מ"מ זהו רק ביש לו דדנים אותו כאלו מגרשה באמת, אבל באין לו מניין לנו, לזה לדעתי הקלושה נוטה להסכים לדעתכם ולדעת המורה הראשון להתיר, ובאופן שיתן הבעל וועקסיל ובתוקף שבאם בהמשך הזמן ישיג ידו לשלם ויתבעו לו קרובי האשה או הב"ד צריך אז לסלק ליד השליש כפי אשר תשיג ידו כולו או קצתו".

אמנם בדבריו הצריך התחייבות שישלם כאשר תשיג ידו.

ד. השלשת הכתובה בבני עדות המזרח

והנה גם בבעל שאינו עני, יש לדון אם חיוב השלשת הכתובה כלל נוהג בבני עדות המזרח, אשר חדר"ג לא התפשט בקרבם.

קודם לכך, יש להתבונן בטעמם של גדולי העולם אשר חייבו את הבעל במזונותיה ובכתובתה, דצריך עיון מפני מה חייבו את הבעל בתרתי, הן בחיובי הכתובה כמזונות ומדור, והן בהשלשת מלוא סכום הכתובה. ממה נפשך, אם מחויב בתשלום הכתובה, הרי נפטר בכך מחיובי הכתובה, ואם מוסיף להתחייב במזונותיה ובשאר חיוביו כלפיה, הכיצד ניתן לחייבו בו בזמן בתשלום כתובתה.

בשאלה זו דן **החלקת מחוקק** (סימן קיט סקיי"ב), וז"ל:

"ולא ידעתי תרתי למה לי אם חייב ליתן לה כל חיובי ממון למה נחייב אותו בכתובה ואין תופסין החבל בתרין ראשין וכמ"ש מהרי"ק סימן ק"ז גבי טענת מום ואפשר דמאחר דמשום חומר דתקנת ר"ג באיסור שתי נשים צריך לייחד לה גט ע"י שליח וע"כ צריך שגם הכתוב' תהיה מוכנת ועכ"פ מאחר שחייב

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

בכל חיובי ממון פירוש מן הכתובה והנדוניה ונ"מ הכל עדיין שלו רק שהתקנה היתה שיהיה הכל מוכן הגט והכתובה אם תשתפה."

לדבריו חומרת האיסור לשאת שתי נשים עומדת בבסיס הקבלה מגדולי עולם המחייבת השלשת הכתובה, כך שבמידה ותשתפה, יהא הכל ערוך ומוכן לגירושין, הן הגט הן הכתובה.

לפי טעם זה לכאורה יש להקל בנוהגים מנהגי הספרדים, דמאחר שלא פשט החרם במקומותיהם, אין צריך שהכל יהיה ערוך לקראת גירושין לכשתשתפה. עם זאת, שאר החיובים כדאגה למדור ומזונות, שייכים גם בהם.

[אם כי יש להעיר אף למנהג האשכנזים, מנא לן דיהא חייב לגרש מי מהן אם תשתפה הראשונה, וכדהעיר בשו"ת רבי עקיבא איגר (שם), וז"ל:

"עדיין י"ל כיון דע"י דנושא אחרת יצטרך לגרש לזו לכשתתרפא דנין ונותנין לה עתה כל זכות כמו גרושה ועתה לפי שעה ע"י המום גדול הי' יכול לגרשה והכתובה נשאר חוב עליו אם הי' לה יד לקבל הגט ואין לו לשלם, וזו שאין לה יד מוכרחים להתיר לו לישא אחרת ולדונה ע"ז כאלו יכול לגרשה ומגרשה ולא ביותר מזה, גם מה דפשיטא ליה להצ"צ דאם תשתפה ב"ד כופים אותה לגרשה, אני בעניי לא ברירא לי דמנ"ל זה, דהא הראשונה היא מקודם אשתו והשניה נשאה בהיתר י"ל דיכול לקיים שתיהן, ורגמ"ה לא גזר רק שלא ישא ב' נשים."

עיי"ש ואכמ"ל].

אמנם עיין בשו"ת משיב דבר (שם), שתמה על ביאורו של הח"מ, שהרי גט זה שמשליש עתה, כלל לא יועיל לגרש בו כשתשתפה, משום שכשם שהבעל אינו יכול לגרש בו כעת, כך אינו יכול למנות שליח לגרשה, דכל מידי דאיהו לא מצוי עביד השתא, לא מצוי משוי שליח, עיין בפת"ש (א, סקט"ז), ואם כן חזרה קושיה למקומה, לשם מה תיקן רגמ"ה להשליש כתובתה, ולמה תקנו בימי הב"ח להשליש עוד גט ולהטריח ביה"ד בכדי.

לכן ביאר הנצי"ב את טעם השלשת הכתובה משום חשש שיעגן את אשתו לכשתשתפה, וז"ל:

"אלא נראה דחששו הראשונים ז"ל שמא כשתשתפה ויהא חייב לגרשה, לא יהא קל בעיניו להוציאה מחמת תשלומי הכתובה ויעגן אותה, על כן תקנו שתהא הכתובה צרורה ומונחת ותהא קלה בעיניו להוציאה ואין לחוש עוד שיעגנה בחנם, ובימי הב"ח הוסיפו לחוש שמא יעגן אותה, כדי ליורשה, ומש"ה תקנו שישליש ג"פ ויהא לה דין נתן עיניו לגרשה דלשיטת הרשב"ם בב"ב (דף קמ"ו) שוב אין יורש אותה ואף על גב דלא קיי"ל כהרשב"ם כמבואר באה"ע (סי' צ' ס"ה) מ"מ אחר דהירושה בחזקת יורשי האשה שפיר מהני ג"פ שלא יהיה מקום לחוש לזה זהו דעת הב"ח וסיעתו ז"ל, וגאוני קדמאי דלא ס"ל כרשב"ם מש"ה לא תקנו השלשת ג"פ."

לפיכך הסיק בנדון דידיה, בו הבעל היה עני, ולא סיפק היה בידו להשליש דמי כתובתה:

"מעתה הדבר מוכן שלא תקנו להשליש כתובה אלא כשיש לו וכמו שהיה חייב לסלק לה הכתובה אם היתה פקחית וגרשה כך חייב להשליש בהיותה שוטה, אבל כשאין לו כתובה לכולי עלמא אם הוא באופן שכופין אותה לקבל הג"פ כמש"כ הרא"ש והובא בח"מ ופר"ח (סי' קי"ט), ה"נ יכולים להתיר לו בלי השלשת כתובה, שהרי אין כאן טעם שתהא קלה בעיניו להוציאה שהרי אין לו, ואם נחוש שמא יעשיר אז כשתשתפה ולא ירצה לגרש משום הכתובה

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

ע"ז יש לעשות כל האפשר לתקן, היינו להשליש (וועקסלען) שתוכל לגבות אפילו לא יגרשנה, וגם להשביעו על סילוק אם יהא לו.

מכל מקום, גם לדבריו, שטעם השלשת הכתובה הינו שמא כשתשפה ויהא חייב לגרשה, יעגנה בשל תשלומי הכתובה, הרי שלבני ספרד שאינו מחוייב לגרשה, ממילא אין צריך להשליש הכתובה.

נראה שהדברים תקפים אף ביחס לטעם המוזכר בתשובת רבי עקיבא איגר (שם) שכתב:

"ובלאו דברי הח"מ הי' מקום לומר כן דמכח דנושא אחרת דנין אותו קצת כאלו מגרשה לזו, וצריך להשליש הכתובה כאלו מגרשה באמת."

גם כאן יש לומר, שלאותם שאינם נוהגים בתקנת ר"ג, אין לדונו כאילו מגרשה לזו, שהרי כלל אינו מחוייב בכך, ובפרט אם נאמר שאינו צריך להשליש גיטה, כמבואר בשו"ת יבי"א (ח"י, אה"ע א), וכדהביא בשם השדי חמד (מערכת אישות סי' ב, אות ז) שכתב כי לפי הנראה לא פשט מנהג השלשת הכתובה בין רבני הספרדים.

הן אמנם שמדברי הצמח צדק (שם) משמע שהשלשת הכתובה נועדה להבטיח פרנסתה, וז"ל:

"אמנם נראה בהיות כי צער האיש הוא מרובה ואין ידו משגת יש למצוא לו היתר לפע"ד בדרך זה שבנה המשכיל שהוא גדול בשנים בצירוף שאר קרוביה ימכרו כתובתה ותוספתא בטובת הנאה לבעלה על פי בית דין בכח ב"ד יפה בסך ממון שיהא נר' להם ברור שתוכל להתפרנס מן הרווחים והיינו שאר וכסות וכל צרכיה..." עיי"ש.

ולפי"ז לכאורה יש מקום לכך אף לבני ספרד. אך יש לציין כי דבריו אמורים במקום בו הבעל אינו יכול לשלם מזונותיה, משא"כ בנדו"ד, שענין מזונותיה סודר.

יתירה מכך, יעויין בשו"ת דברי מלכיאל (ח"א סימן עא) שדייק מתשובת המהר"ם מרוטנבורג, שעצם השלשת הכתובה היא חלק מתקנתו של רבינו גרשום, וז"ל:

"בסוף שו"ת מהר"ם מרוטנבורג שהועתק שם כל התקנות רגמ"ה מפורש שם שההיתר הוא בק' רבנים כשיש טעם מבורר וצריך שתהא כתובתה צרורה ומונחת ביד נאמן מעות או משכנות. מבואר שכ"ז מתקנת רגמ"ה [...] מבואר שכולם מרועה אחד נאמרו ונתן רגמ"ה רשות להתיר ע"י ק' רבנים באופן זה."

ברור אפוא שבמקום בו לא פשטה תקנתו, גם אין צורך בהשלשת הכתובה, ומהאי טעמא לכאורה אין לחייבו בהשלשת גט.

הן כבר נהגו גם בני ספרד שלא לשאת שתי נשים, ויש אף הנשבעים על כך בחופה, וכבר דן בכך כבוד יו"ר ההרכב שליט"א, ועיין גם בפס"ד ביה"ד נתניה (תיק 1027061/1), ואכמ"ל. מכל מקום, נראה שבשל המנהג יש להשליש גט, כפי שהעלה כבוד הראשון לציון הגר"י יוסף שליט"א (להלן נצטט מדבריו), וכן כאשר יש בידי הבעל האמצעים, נראה שיש להשליש הכתובה גם בבני ספרד, וכעולה מתשובת יבי"א (לקמן). אמנם במקום בו אין יד הבעל משגת, נראה להקל, ולכל היותר יפקיד בביה"ד המחאה ע"ס דמי הכתובה, וכאשר ירחיב ה' גבולו, יהיה שטר זה בר גבייה בהוצל"פ.

הדברים מבוארים בהרחבה בתשובת יביע אומר (ח"י אה"ע, א), אשר נשא ונתן בדבר והסיק מדברי הפוסקים כי אין השלשת דמי כתובתה מעכבת מליתן היתר נישואין כאשר אין לבעל היכולת להשליש כתובה, יעויין היטב בדבריו.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

וכן העלה מדבריו מרן הראשון לציון הגר"י יוסף שליט"א (ילקו"י קצוש"ע אה"ע קצת מהל' אישות, ט), וד"ל:

"מי שאשתו נשתתית זה כמה שנים, ובעלה מבקש היתר נישואין לישא אשה אחרת, וכשנתבקש מבית הדין להשליש בבית הדין דמי כתובתה, טען שאין לו אפשרות לכך, והוכיח כן. העיקר לדינא שאין השלשת דמי הכתובה מעכבת, ודי שישליש גט בבית הדין, שלאחר שתתפא תוכל לקבל גיטה, ויעשו לו התרה על שבועתו, ויש להתיר לו לישא אשה אחרת כדת משה וישראל."

לכן, לאחר שהתחייב הבעל להמשיך לזון את אשתו ולדאוג להמשך אשפוזו במוסד בו נמצאת, יש להתיר לבעל לשאת אשה על אשתו, ע"י שישליש גיטה ויתירו לו שבועתו, וכן ישליש המחאה ע"ס דמי הכתובה [עיינן בתשובת יביע אומר שם, שהתיר הנישואין לאחר שנתחייב הבעל בקנין גמור ושלם לבוא ולעמוד בדין בביה"ד בקהיר כל זמן שיידרש לכך. ונלע"ד כי בנדו"ד די בהפקדת המחאה, כאמור], אם יסכימו עמי כבוד עמיתי הדיינים בענין זה.

כל זאת לאחר קבלת אישורו של נשיא ביה"ד הגדול הראשון לציון הגר"י יוסף שליט"א.

הרב אברהם צבי גאופטמן – דיין

קראתי את דברי חברי שליט"א ואף אני מצטרף לדבריהם להתיר למבקש הנמנה על בני ספרד, לשאת אשה על אשתו בנסיבות הטראגיות הנ"ל.

בענין הסתמכות על חו"ד רפואית בענין זה, ראה בשו"ת היכל יצחק (ח"א סי' ז) מה שכתב על כך.

והנה בתשובת הר"ן (סי' לח) הנ"ל שצוטטה ע"י חברי, מבואר להדיא שמה שכתב שפשטה התקנה בכל ישראל נאמר רק לגבי לגרש אשה בע"כ. ומכך שלא כתב הר"ן דברים אלה גם לגבי האיסור לשאת אשה על אשתו משמע שלגבי תקנה זו, לא פשט איסורה בכל ישראל. וכן פסקו כל גדולי הפוסקים הספרדים שדנו בענין זה.

ואמנם יש כאן את ענין השבועה המופיע בכתובה, שעליה ניתן להישאל.

ובשוטה, אפילו לבני אשכנז הותר בכה"ג, כמבואר ברמ"א (אה"ע סי' א סעיף י) בשם תשובת הרשב"א.

חבריי הזכירו את ענין השלשת הכתובה. והביאו שיש מחמירים ומקילים בענין זה. והנה גם הצמח צדק הקדמון שמחמיר בכך, ודאי שדיבר בבני אשכנז שקיבלו על עצמם את חרם דרבינו גרשום ולכן בכה"ג יש להתאמץ למשכונני נפשאי שלא לשאת אשה על אשתו בלי שישליש את הכתובה. וגם ענין זה, כשאין ברירה אינו מעכב. ובכל אופן, גם כשיש מחלוקת בעיקר התקנה ויש ספק אם הותר חדר"ג או לא, כתבו הפוסקים להקל.

ואף שהמהרי"ק (שורש קז) נטה להחמיר במקום ספק בחדר"ג, אבל זקני החכם צבי (סי' קכד) בשם המהרי"ל וכן הדרכי משה והבית שמואל (אה"ע סימן א) כתבו בפשיטות שכל ספק בתקנה לקולא מאחר ואינו איסור תורה. ואף שהאחרונים דנו שספק חרם זה איסור דאורייתא, מ"מ כבר כתבו הנוב"י בתשובותיו (מהדו"ת יו"ד סי' קמו) וחתנו הגאון רבי יוסף מפוזנא, שלגבי כל הנולדים אחר התקנה, לא הוי דברי תורה רק דברי קבלה וספיקו להקל. וכן הביא האור גדול (סי' ה ס"ק טו).

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

ואף שהעבודת הגרשוני (סי' נג) והברית יעקב (ח"ב אה"ע סי' ב) כתבו שיסוד חדר"ג מן התורה ויש להחמיר בספיקו, וכן משמע מהט"ז (יו"ד סי' ריח ס"ק ד) ובש"ך (שם ס"ק ג) בשם התרוה"ד והרש"ל, מ"מ כבר כתב החת"ס (אה"ע סי' סג) שאף אם החרם מהתורה, יש להקל בספיקו מפני שהתקנה היתה מתחילתה שבספק לא יגזרו.

וראה גם במנחת שלמה למרן הגרש"ז אויערבך זצ"ל שפסק להקל בכל ספק בחדר"ג.

ואם הדברים אמורים כך בעיקר התקנה אם יש להחמיר במצב מסויים ולא לשאת אשה על אשתו או להקל, ההלכה שמקילין, על אחת כמה וכמה בפרטי התקנה, אם במצב מסויים להשליש כתובה או לא להשליש. וביותר יש להקל לבני ספרד שלא קיבלו על עצמם תקנה זו.

ובכל מקרה כתב בשו"ת בית יצחק (ח"א אה"ע סי' ט) שגם אם ידו משגת צריך להשליש את דמי הכתובה במזומן ולא בשטר שמא יעני. ובשו"ת פרי השדה (ח"א סי' כב) כתב שאם ידו משגת יתן לפחות שיעור כתובה דבר תורה.

ולכן בנידון דידן אינו צריך להשליש את הכתובה ואף לא לתת צ"ק פיקדון בגובה הסכום.

השלשת גט

הנה בענין השלשת גט כדי להתיר לבעל להינשא, גם לבני אשכנז הדבר נתון במחלוקת. שהב"ח (סי' קיט) בשם חכמי פרנקפורט כתב שצריך להשליש, וכן הסכימו כל חכמי אשכנז ורוסיה. והנב"י (סימן ג) כתב שאולי השלשת גט היא מעיקר התקנה בחדר"ג.

אך המשנה למלך (הלכות גירושין פ"ו ה"ג) בשם חכמי קוסטנטינא כתב שגט זה אינו כשר לגרש בו, לפי שבשעה שעשו שליח לא היתה ראויה להתגרש בו. ראה מה שכתב שם שעושים במקום השלשת גט.

אמנם בשו"ת משיב דבר (ח"ד סי' א) הוכיח שהשלשת הגט אינו אלא המצאת גאוני בתראי. ובשו"ת רבי חיים הכהן רפפורט (סי' ד-ו) סובר שאין צריך להשליש גט כלל, דסתימת לשון הרמ"א שמתיר בנשתתית לישא אחרת, משמע שמתיר בלי שום השלשת גט וכן כתב בצמח צדק החדש (סי' ג). והערוך השולחן (אה"ע סי' א סעיף כו) כתב שכך נוהגין. וקצת צ"ע כיצד ניתן לדחות דברי גדולי גאוני וראשוני האחרונים מזמן הב"ח.

ובנדון דידן שהבעל מבני ספרד שמעיקרא לא קיבלו עליהם את התקנה יש להקל טפי.

הרב אבידן משה שפנייר – דיין

מסקנה

נפסק, כאמור לעיל בדברי היו"ר.

פסק הדין מותר לפרסום לאחר השמטת פרטי הזיהוי של בעלי-הדין.

ניתן ביום ט"ו בסיון התשע"ח (29.05.2018).

הרב אליהו אריאל אדרי – יו"ר   הרב אבידן משה שפנייר   הרב אברהם צבי גאופטמן

נ.ב. פסק דין זה קבל אישור עקרוני להיתר אשה שנייה מאת נשיא ביה"ד הגדול, הרה"ג יצחק יוסף שליט"א ביום י"ב באב תשע"ח (24.7.2018).